

УДК 811.112.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.5.1/19>**Дружб'як С. В.**

Національний університет «Львівська політехніка»

Рій А. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ZEIT (ЧАС) У РОМАНІ ГЕРМАНА ГЕССЕ «ГРА В БІСЕР»

Стаття присвячена дослідженню метафоризації концепту ZEIT (ЧАС) у романі Германа Гессе «Гра в бісер». Було ідентифіковано та проаналізовано метафоричні моделі концепту ZEIT (ЧАС), використовуючи дослідницький корпус текстів, що дозволило виявити особливості індивідуального стилю автора та роль часу в його світобаченні.

Особлива увага приділяється теорії концептуальної метафори, основи якої були закладені Дж. Лакоффом і М. Джонсоном у їхній праці «*Metaphors We Live By*». В рамках цієї теорії метафори розглядаються не лише як стилістичні засоби, а як ключовий елемент людського мислення, що визначає, як людина сприймає і концептуалізує абстрактні явища, зокрема час. У романі Гессе метафори часу виступають важливим засобом формування світоглядної парадигми твору, де час пов'язаний із ідеями вічності, циклічності та розвитку.

З метою автоматизації пошуку метафор було використано корпусний інструмент *Sketch Engine*, виявлено та досліджено 63 метафори концепту ZEIT (ЧАС) у романі, які структурно належать до трьох основних типів: орієнтаційні, які визначають просторові уявлення про час (наприклад, «перед» і «після»), онтологічні, що репрезентують час як матеріальний об'єкт або субстанцію, та структурні, які дозволяють зрозуміти його через інші, більш зрозумілі концепти, такі як «ЧАС – це ГРОШ». Виявлено, що основними метафоричними моделями концепту часу є конструкції «zeit + прикметник», які формують характеристики часу, і «іменник + zeit», що вказує на його різноманітні прояви в контексті роману.

Проаналізовано метафоричні моделі, у яких вербалізується концепт ZEIT (ЧАС), а саме ЧАС – це МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ, ЧАС – це РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ, ЧАС – це ЖИВА ІСТОТА, ЧАС – це ВМІСТИЩЕ, ЧАС – це РЕСУРС. Також було виявлено, що у романі використано інтертекстуальні посилання на релігійні мотиви та відомі історичні постаті. В ході дослідження було виявлено, що концепт часу в романі Г. Гессе репрезентується через метафоричні образи, які надають твору глибокий філософський сенс, емоційне забарвлення, збагачують його зміст та демонструють зв'язок часу з іншими аспектами буття.

Ключові слова: метафора, концептуальна метафора, вербалізація, структурна модель, метафорична модель, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики теорія концептуальної метафори викликає значне зацікавлення у науковців, адже вона може бути використана для аналізу і повсякденної мови, і художніх текстів. Аналізуючи концептуальні метафори у художньому тексті, можемо визначити особливості індивідуального стилю письменника. Більше того, особливий інтерес становить дослідження концепту часу в художній літературі, адже час виступає ключовим елементом людської свідомості, культури та світосприйняття. Недостатньо вивченими залишаються аспекти метафоризації концепту часу у художніх творах та його формування під впливом різних культурних концептів. Тому

дослідження концептуальної метафори, її функцій та проведення аналізу концептуальної метафори ZEIT (ЧАС) у романі Германа Гессе «Гра в бісер» дозволить дати відповідь на ці питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка вітчизняних та закордонних вчених працювала над дослідженням загальнотеоретичних аспектів метафор та концептуальних метафор. Наприклад, Дж. Лакофф стверджував, що метафори допомагають нам усвідомити нові абстрактні концепції, створюючи для них емпіричні рамки [11]. Разом з М. Джонсоном, він ввів та пояснив поняття «концептуальна метафора», виникає в результаті метафоричного мислення та інтерпретує явища одного роду в поняттях явищ іншого

роду [12, с. 327]. Вчені Дж. Фоконьєр і М. Тюрнер переконували, що метафора – це потужний засіб, що використовується та є рушійною силою мистецтва, науки, релігії та технології [8].

Підходи автоматизованої ідентифікації метафор та зокрема корпуснобазований підхід аналізу метафор вивчали М. Ділай [15], О. Левченко [14; 15], Н. Романишин [14], О. Тищенко [15], М. Шутова [16], А. Дейнан [6], А. Стефанович [17], Т. Стшалковський [18], С. Бродвел [18], А. Тейлор [18] та ін.

Автори наукової статті «Extraction of Metaphors from Novel Data» сформулювали та потрактували етапи ідентифікації метафори. Запропонований ними загальний алгоритм складається з п'яти основних кроків: від отримання вхідного тексту до класифікації вхідних даних [18]. Вчений А. Стефанович виокремлює специфічні методи вилучення мовних виразів, що репрезентують метафори, з неанотованих корпусів. До стратегій ідентифікації метафор вчений включає ручний пошук; вибірку на основі лексики вихідної мови; вибірку на основі лексики цільової мови; вибірку на основі «метафоричних маркерів» [17]. Інший тип стратегій представлений роботами Дейнана. Вчений пропонує процедуру аналізу метафори від виявлення можливого списку мовних метафор до опрацювання концептуальних метафор. В такому випадку, алгоритм метафоричного аналізу виходить з дослідження невеликого корпусу або частини великого корпусу вручну. Потім виявлені метафоричні зв'язки перевіряються на великій кількості емпіричного матеріалу [6].

Сьогодні процес ідентифікації метафори в текстовому корпусі людиною полегшується інформаційними технологіями. Одним із існуючих анотаційних інструментів є, наприклад, інструмент BRAT. Хочемо згадати дослідження Шутової, яке було присвячено автоматизованому анотуванню на основі попереднього ручного [16].

Таким чином, вивчення метафор та концептуальних метафор охоплюють широкий спектр методів та підходів, починаючи від теоретичного обґрунтування Лакоффа і Джонсона до практичних алгоритмів ідентифікації метафор, запропонованих сучасними науковцями при роботі з великими корпусами текстів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження метафоризації концепту ZEIT (ЧАС) у романі інтелектуальному романі Германа Гессе «Гра в бісер», що передбачає ідентифікацію та аналіз метафоричних моделей концепту ZEIT (ЧАС) за допомогою дослідницького корпусу текстів.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день все більше науковців цікавляться функціонуванням метафор у різноманітних галузях вживання та різноманітних стилях. Актуальними проблемами залишаються визначення та класифікація метафор, а також їх дослідження у різних виявах. Дослідники інтерпретують метафору як найпродуктивніший засіб, що збагачує мову, та полягає у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, яка схожа з нею у певному відношенні [3, с. 462]. Відповідно до Е. Маккормака, метафора – це когнітивний процес, який відображає та формулює нові концепції, а також культурний процес, що змінює саму мову [7, с. 256].

Значний вклад у дослідження метафори здійснив американський лінгвіст Джордж Лакофф. Насамперед, у своїй праці «Metaphors We Live By» вчений наголошує, що метафори постійно присутні у нашому житті, включно з нашим мисленням та діями. На його думку, за допомогою метафор не тільки усвідомлюються абстрактні концепти, а також забезпечується здатність абстрактно мислити [11, с. 149].

Заслугує на увагу твердження М. Джонсона, яке він висловив у своїй книзі «Body in the Mind». Дослідник вважає, що метафора це фігура мислення, яка якщо стає частиною поняттєвої системи, то частково її змінює, що було продемонстровано на прикладі метафори «Час – гроші» [10]. М. Джонсон та Дж. Лакофф зацікавилися ідеєю вивчення метафори з точки зору її впливу та взаємозв'язок з мисленням людини. Вони вважали, що процеси мислення людини є метафоричними та взагалі понятійна система людини упорядкована та визначена метафорично. Саме ці науковці ввели та пояснили поняття «концептуальна метафора» [2, с. 327].

Як стверджує Л. Кравець, суть концептуальної метафори полягає тому, що в мисленні людей зафіксовано використання одного концепту на позначення іншого, відповідно важливим є розуміння змісту позначуваного [1]. Згідно з Дж. Фоконьєром і М. Тюрнером, метафора – це потужний засіб, що є рушійною силою мистецтва, науки, релігії та технології [8].

На нашу думку, концептуальна метафора відображає образну сторону досліджуваного концепту, що дозволяє краще зрозуміти послід автора та (або) зміст твору. Інтелектуальний та філософський роман Германа Гессе «Гра в бісер» вражає своєю складністю та багаторівневістю та цікавим зв'язком історичного та особистісного часу, що

плине окремо від соціально-історичних подій. Тому хочемо продемонструвати як метафоризується концепт ZEIT (ЧАС) у романі німецького автора.

З метою автоматичного пошуку метафор за допомогою корпусного менеджера Sketch Engine було створено дослідницький корпус, після чого було подано запит на виявлення колокацій з іменником *zeit* та отримано 63 метафори.

Аналізуючи з точки зору структурних моделей цього концепту (рис. 1), можемо стверджувати, що найбільшу частку всіх метафор складає модель *zeit* + прикметник або *прикметник* + *zeit*. Наприклад, *lange Zeit, die erste Zeit, zur richtigen Zeit, in der schwierigen Zeit, heftige und wilde Zeiten, chaotische und babylonische Zeiten*. В романі присутні також приклади структурної моделі *zeit* + іменник або іменник + *zeit*: *in den Zeiten des Baslers, nach Zeiten der Resignation, Ausbrüche aus der Zeit ins Zeitlose, in Luthers Zeit*.

Значне використання автором структурних моделей *zeit* + прикметник / *прикметник* + *zeit* можемо пояснити його прагнення збагатити мову та зобразити складні ідеї у більш виразний та образний спосіб. Це додає емоційного забарвлення та стилістичної різноманітності до тексту. У метафорі *heftige und wilde Zeiten* підкреслено ідею про турбулентність та складні періоди в історії. Вживання таких атрибутів концепту, як *heftig* та *wilde* підкреслює нестабільність та емоційну напруженість таких часів. Звичайно, така модель може використовуватися для позначення позитивних метафор: *die Bauten alle aus neuerer Zeit, zur richtigen Zeit, bei ruhigen Zeiten, in den guten Zeiten*. Структурні моделі *zeit* + іменник / іменник + *zeit* використані в романі

для відтворення конкретних періодів часу з певними відтінками значень і асоціацій.

Проаналізувавши репрезентації уявлень про час крізь призму концептуальної метафори, можемо стверджувати, що актуальними для концептуалізації часу в цьому романі виявилися орієнтаційні, структурні та онтологічні метафори (за типологією Дж. Лакоффа та М. Джонсона) [13].

Орієнтовані (орієнтаційні) – метафори, які організовують всю систему концептів у відношенні один до одного, а не визначають один концепт в термінах іншого [13, с. 28]. В романі вони відображаються уявлення про час відповідно до просторової опозиції зовнішній–внутрішній. Зокрема, метафорично час осмислюється як простір, в якому знаходиться, переміщується людина або відбуваються певні дії. Наприклад:

Gleich dem Tanz und gleich jeder Kunstübung nämlich ist die Musik in vorgeschichtlichen Zeiten ein Zaubermittel gewesen... [9].

Wir haben den Ausdruck "psychologische Spielmethode" gebraucht, der vielleicht nicht jedem unserer Leser ohne weiteres verständlich ist; zu Knechts Zeiten war er ein oft gehörtes Schlagwort [9].

Онтологічні – метафори, які надають можливість сприймати події, емоції і т.д. як якусь субстанцію [13, с. 28]. В цьому романі онтологічні метафори відображають час, як живу істоту, наприклад:

Für eine objektive Darstellung dieses Themas ist die Zeit längst noch nicht gekommen [9].

У романі час осмислюється як фізичний об'єкт, який набуває типові характеристики, такі як розмір та кількість, наприклад:

Рис. 1. Кількісне співвідношення структурних моделей концепту ZEIT (ЧАС) у романі Германа Гессе «Гра в бісер»

Kurze Zeit nach Knechts Brief traf der Magister Musicae selbst in Waldzell ein, um eine Musikprüfung zu leiten, und hat sich während der Tage seines dortigen Aufenthaltes seines kleinen Freundes aufs beste angenommen [9].

Du kannst zwei Tage hierbleiben, und morgen kannst du auch deinen Begleiter zu mir zu Tisch einladen, aber viel Zeit habe ich leider nicht für dich, darum müssen wir sehen, wie wir die paar Stunden herausbringen, die ich für dich brauche [9].

Що стосується метафоричних моделей, у яких вербалізується концепт ZEIT (ЧАС), деякі сфериджерела можна віднайти за допомогою інструменту MetaNet, зокрема: ЧАС – це ТОВАР; ЧАС – це ПОВЕРХНЯ, ЯКОЮ РУХАЄТЬСЯ СПОСТЕРІГАЧ; ЧАС – це РУХОМИЙ ОБ’ЄКТ; ЧАС – це РЕСУРС; ЧАС – це СУБСТАНЦІЯ; ЧАС – це ГРОШІ; ЧАСОВІ ПЕРІОДИ – це ВМІСТИЩА.

У романі Германа Гессе концепт часу вербалізується у таких концептуальних моделях:

1. ЧАС – це МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ: *sie gönnten sich die Zeit und Mühe nicht;*
2. ЧАС – це РУХОМИЙ ОБ’ЄКТ: *zwischen dem Ende des Mittelalters und unsern Zeiten liegt;*
3. ЧАС – це ЖИВА ІСТОТА: *die Zeit längst noch nicht gekommen;*
4. ЧАС – це ВМІСТИЩЕ: *Immerhin war in den Zeiten vor der Reformation des geistigen Lebens, jenes echte alte Ideal offenbar nahezu ganz verlohrengegangen;*
5. ЧАС – це РЕСУРС: *...es könnte am Ende hohe Zeit sein, ihn noch einmal aufzusuchen.*

Важливо зазначити, що концепт часу у романі Германа Гессе реалізується за допомогою інтертекстуальних посилань на релігійні мотиви. Наприклад: *Es waren heftige und wilde Zeiten, chaotische und babylonische Zeiten, in welchen Völker und Parteien, Alt und Jung, Rot und Weiß einander nicht mehr verstanden [9].*

Функція інтертекстуальних елементів у цьому тексті полягає у підкресленні хаосу, непорозуміння і відсутності комунікації. Автор прагне описати час, коли існував величезний розлад і дезорганізація, які нагадували про той міфічний стан, коли взаєморозуміння стало неможливим, що ускладнювало будь-яку спільну діяльність і взаємодію.

Також Г. Гессе використав інтертекстуальні алюзії на відомі історичні постаті, релігійні оповіді та визначні події. Наприклад:

...ähnlich wie in Luthers Zeit sehen wir in ganz Europa, ja der halben Erde Gläubige und Ketzer, Junge und Alte, Verfechter des Gestrigen und Verfechter des Morgigen begeistert oder verzweifelt aufeinander losshauen, ... [9]

...was die geistigen Ansprüche an die Spieler betrifft, zu einer hohen Kunst und Wissenschaft geworden, so fehlte ihm in den Zeiten des Baslers doch noch etwas Wesentliches. [9]

Такі інтертекстуальні елементи вживаються автором для посилання на конкретний історичний період або епоху, пов’язану з конкретними особистостями або подіями. Це може слугувати для підкреслення особливого контексту або характеру тих часів, які автор намагається передати.

Висновки. Дослідження концепту ZEIT (ЧАС) у романі Германа Гессе «Гра в бісер» дозволило виявити низку цікавих особливостей метафоризації цього поняття. Зокрема, було підтверджено продуктивність використання концептуальних метафор, які надають твору глибокого філософського змісту та емоційного забарвлення. Виявлені метафори, зокрема структурні моделі типу zeit + прикметник / прикметник + zeit та zeit + іменник / іменник + zeit, відіграють важливу роль у побудові образу часу у творі. Вони використані для створення виразних образів і дозволяють автору передати складні абстрактні концепції в більш зрозумілій і образній формі.

У процесі аналізу роману Г. Гессе «Гра в бісер», виявлено, що автор часто вживає метафори, які не лише роблять опис більш яскравим та наочним, але й підкреслюють унікальність та індивідуальність описуваних предметів чи явищ. Водночас автор демонструє глибину та своєрідність власного асоціативного мислення та бачення світу. Важливу роль у романі відіграє концептуальна метафора часу, яка вербалізується в таких моделях: ЧАС – це МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ’ЄКТ, ЧАС – це РУХОМИЙ ОБ’ЄКТ, ЧАС – це ЖИВА ІСТОТА, ЧАС – це ВМІСТИЩЕ, ЧАС – це РЕСУРС. Метафори, в яких час уявляється як живий об’єкт або рухомий ресурс, збагачують зміст роману та демонструють зв’язок часу з іншими аспектами буття. Перспективи цього дослідження полягають у дослідженні метафоричних репрезентацій часу, інших конструкцій та моделей.

Список літератури:

1. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ : ВЦ «Академія». 2012. 416 с.
2. Кричевська Л. А. Особливості перекладу концептуальної метафори у кліше англomовного наукового тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2013. Вип. 36. С. 326–328.

3. Лотоцька К. Стилїстика англїйської мови : навч. посїбник. Львїв : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 2008. 254 с.
4. Овсїєнко А. С. Метафора в сучасному мовознавствї : тлумачення та класифїкації. *Науковий вїсник Мїжнародного гуманїтарного університету. Сер: Фїлологія*. 2018. №32. С. 105–110.
5. Сухова А. В. Метафора як основа естетичної цїнності художнього тексту. *Вїсник ХНУ ім. В. Н. Караїна. Іноземна фїлологія*. 2018. Вип. 87. С. 129–135.
6. Deignan A. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam, 2005. 236 p.
7. Earl R. Mac Cormac. *A cognitive theory of metaphor*. 1990. MIT Press.
8. Fauconnier G., Turner M. *Rethinking Metaphor*. Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. P. 53–66.
9. Hesse H. *Das Glasperlenspiel*. Suhrkamp, 2021. 615 s.
10. Johnson M. *Body in the Mind*. Chicago : University of Chicago Press, 1990. 268 p.
11. Lakoff G. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
12. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Metaphor and Thought. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 202–251.
13. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things : What Categories Reveal About the Mind*. Chicago : Chicago Press, 1987. 614 p.
14. Levchenko, O. & Romanyshyn, N. Modern Approaches to Automated Identification of Metaphor. *Вїсник Львївського університету. Серїя фїлологічна*. 2019. № 70.2019. С. 288–298.
15. Levchenko, O., Tyshchenko, O. & Dilai, M. Automated Identification of Metaphors in Annotated Corpus (Based on Substance Terms). Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (April 22 – 23, 2021, Kharkiv, Ukraine). 2021.
16. Shutova M. Metaphor identification using verb and noun clustering. Proceedings of the 23rd International Conference on Computational Linguistics. 2010, P. 1002–1010.
17. Stefanowitsch A. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York, 2006. P. 1–16.
18. Strzalkowski, T., Broadwell, S., Taylor, A. Extraction of Metaphors from Novel Data. Conference: In Proceedings of the First Workshop on Metaphor in NLP at the North American Association of Computational Linguistics Conference (NAACL-2013). Atlanta USA. 2013.

Druzhbiak S. V., Rii A. V. METAPHORIZATION OF THE CONCEPT OF ZEIT (TIME) IN HERMANN HESSE'S NOVEL "THE GLASS BEAD GAME"

The article is devoted to the study of metaphorisation of the concept ZEIT (TIME) in the novel "The Glass Bead Game" by Hermann Hesse. The metaphorical models of the concept ZEIT (TIME) were identified and analysed using the research corpus of texts, which allowed to reveal the peculiarities of the author's individual style and the role of time in his worldview.

Particular attention is paid to the theory of conceptual metaphor, the foundations of which were laid by J. Lakoff and M. Johnson in their work "Metaphors We Live By". Within this theory, metaphors are seen not only as stylistic devices, but as a key element of human thinking that determines how a person perceives and conceptualises abstract phenomena, including time. In Hesse's novel, time metaphors are an important means of shaping the worldview paradigm of the work, where time is associated with the ideas of eternity, cyclicity, and development.

In order to automate the search for metaphors, the corpus tool Sketch Engine was used, and 63 metaphors of the concept of ZEIT (TIME) in the novel were identified and studied, which structurally belong to three main types: orientational, which define spatial ideas about time (for example, "before" and "after"), ontological, which represent time as a material object or substance, and structural, which allow us to understand it through other, more understandable concepts, such as "TIME is MONEY". It was revealed that the main metaphorical models of the concept of time are the constructions "zeit + adjective", which form the characteristics of time, and "noun + zeit", which indicates its various manifestations in the context of the novel.

The article analyses the metaphorical models that verbalise the concept of ZEIT, namely, TIME is a MATERIAL object, TIME is a MOVING object, TIME is a LIVING BEING, TIME is a CONTENT, TIME is a RESOURCE. It was also found that the novel uses intertextual references to religious motifs and famous historical figures. The study found that the concept of time in Hesse's novel is represented through metaphorical images that give the work a deep philosophical meaning, emotional colouring, enrich its content and demonstrate the relationship of time with other aspects of life.

Key words: metaphor; conceptual metaphor; verbalization, structural model, metaphorical model, intertextuality.